

A. GERGELY ANDRÁS

Politikai modernizáció és az etnikai alternatívák

Válságot él át a politikai rendszerelméletek többsége.

Egyre kevesebben hisznek már a modern politikai és gazdasági hatalom olyan „bűvös” eszközeiben, mint a gazdasági megatrendek, az értékváltozások, a nemzetek fölötti piacok vagy a nemzetek „alatti” kultúrák kikalapált és biztosnak tűnő modellje.

De miért uralkodik el a kétely?

A társadalmi „haladás” fogalmát mintegy másfél-két évszázada már liberális szemléletmódhoz szokták kötni, s a modern politikai gondolkodásban mindennemű változás, társadalomfejlődés a modernizálódás értelmében méretik meg. Mindez azonban szöges ellentétben áll a társadalmi tradíciókkal, a konzervatív értékkepzetekkel, s olykor az uralkodó nemzetfelfogással is. A „szupranacionális állam” persze szemben áll a tradicionális társadalmakkal, s a szocializáció, a társadalmi szerepek vagy az intézmények differenciálódási folyamata a liberális államban „értékesebb” integrációt ígér. De ha a modern államok jegyei között olyan momentumokat hasonlítunk össze, mint a kisebbség-többség; egyszerű normarend-komplex normarend; tradíciók szentsége-írott jog legitimitása; agrárdominancia-ipari társadalom; vidékiség-városias jelleg; spontán konfliktusberendezés-bürokratizált válságmegoldás, helyi közélet-nagypolitika stb. akkor korántsem biztos, hogy az ipari vagy a posztindusztriális társadalmakban a modernitás magábanvaló értéket is jelent.

Ha a „szép, ami kicsi” új életélményének a nyugati társadalmak által a hetvenes-nyolcvanas években megtörtént fölfedezését új öntudatformaként fogadjuk el, ha az alternatív mozgalmak eredményességét is lehetőségként kezelnénk, valamint a tömegtársadalmak kritikai értékeléseit éppúgy jogosnak éreznénk, mint a „primitív” társadalmak természetes normarendjét, akkor a felbomlásban lévő politikai Kelet-Európa számára is fontos perspektívákat tárhatnánk föl éppen a modernizáció értelmében. Hiszen nem lehet például ideálisnak mondani az „önimádó” társadalmak magukba fordultságát, szemben a „kisnemzeti” szabadságkonceptiók történelmi jelentőségével - egyebek közt a magyar történelmi perspektíva örökségével.

Korántsem érdemes tehát a modernizált társadalmak struktúrajegyeit fenntartás nélkül pártolni és ellenvetések nélkül túlbecsülni. Érdemes viszont figyelemre méltatni a konzervatív hagyomány pozitív lehetőségében meglévő másik tényezőt, a hagyomány szerepét, a kisebbségek és az etnikai csoportok érték tudatát.

Miközben a politikai pluralizmus, a korporatizmus és a közvetlen politikai részvétel nálunk esélyes rendezőelveit latolgatjuk és a reformok társadalmiasításában törjük a fejünket, szerte a világon már politikai gyakorlattá válik az organikus közösségek, a „mikrotények” felé fordulás. Emellett az etnikai csoportok újjáéledése is fölteszi nekünk a kérdést: mi módon lehetne a modernnek mondott kultúrállamok szintjén a társadalmi racionalitás és tolerancia elvei mentén kezelni (vagy legalább értékükön mérni) az etnokultúrákat.

Azokban az országokban, ahol a modernizáció útjára lépés, a fölzárkózás szempont lett, ott az eredet, a tradíciók és a kulturális konvenciók, az élettapasztalatok egyedisége és a hagyomány-érzékenység területenként változó formája, valamint a társadalmi szelektivitás és a kultúra speciálisan etnikai szerkezete, etnopszichológiai mechanizmusai váltak mind fontosabbá. Bizonyosnak látszik, hogy ha Itália, Ausztria, Amerika vagy Brazília számára egyre erőteljesebb kihívást jelent az etnikumok megerősödése és politikai szintre lépése, akkor mi sem kerülhetjük meg ezt a (politikai tagoltság szempontjából is fontos) jelenséget.

A konzervatív-neokonzervatív morálfilozófiában és a hagyománytartó vagy refolklorizálódó társadalmi szférában olyan progresszív értékek jelen, amelyek mellett elmenni vagy ezeket bármiféle „modernizációs” erőszakkal elnyomni ma már nem lehet. A

társadalmi konszolidáció és a válságba jutott szocializmusok mai állapota pedig lehetetlenné teszi, hogy Kelet-Európa államai és politikusai néhány dogmatikus válasszal vagy monopolisztikus uralmi elvekkkel válaszoljanak az etnikai kihívásokra.

Az érték-konzervatív hagyomány - meggyőződés szerint lehetőséget nyújt a politikai nemzettudat helyreállítására, a világnézet és az etnikai identitástudat megerősítésére. Az napjaink modernizációjának, a jövőbelátásnak és a társadalmi válság kezelésének egyik meghatározó útja.

Mai jövőképeink kialakításánál, reformterveink átgondolásánál pedig nem lenne szabad erről megfeledkezni! Annál is inkább, mert a konzervativizmus megcsökkent és megújított változatai mindmáig jelen vannak a politikai gondolkodásban és az értékvilágban, köznapi kultúránk mélyrétegeiben, társadalmunk térszerkezetében, táji-történeti tagoltságunk különböző régióiban.

Konzervativizmus a hatalomban, értékekben és reformokban

A XIX. század végének Európáját nacionalizmus, idegengyűlölet, faji és nemzetiségi kérdések tömegei rohanták meg. A mesterséges hagyományteremtés (sőt -termelés) egyre hatásosabban jelen volt az új államok, a születő rezsimok és a birodalmi nagyságukat féltőn őrző országok nemzetideológiáiban.

A „nemzeti hackózás” mint a politikai manipuláció, az erőmegosztás eszköze és a hatalom restaurálásának módszere a magyar nemzettudatban is föl-fölbukkant a huszadik század első harmadában (majd módosult formájában: antiszemitizmus, anticionizmus és szovjetellenesség alakjában a következő harmadban is), s fölbukkan ma is kétségtelenül.

Aligha lehetséges persze új hatalom, amely ne a hagyománytiszteletre alapozná újítási ígéreteit. Nem gyakorlatát, hanem jövőképét, a remények tervezetét, a biztatások fegyvertárát! A hagyomány, mint hivatkozási alap, minden nép és minden fölérendelt hatalom egyszer s mindenkorra viszonyának varázseszköze. Mindemellett a huszadik század konzervatív ideológiáiba már szerves erőként folytak át azok a koreszmények, amelyek a törvénykezésben, a vallásokban, a rituálékban és a politikacsinálás mindennapi gyakorlatában már közismertek voltak. A hagyománytartás mellett pedig kivédhetetlenül megszorodtak a „hagyomány” szó köré felgyülemlett jelentések, értelmezések, megnőtt a tisztelete és gyakoribbá vált hivatkozásként használatuk is.

A huszadik századi konzervativizmusok a fennálló hatalom fontosságát elfogadva, az „ésszerű újítás” elvét pártolják. Ezekben a racionális konzervatív érték-képzetekben a társadalom hierarchikus szerkezetéhez hasonlítják a szabadságfokok rendszerét, a szuverén tulajdon jelentőségét és rangját. A neokonzervativizmus a társadalmi egyenlőtlenségek miatt nemegyszer hatalomellenes eszméket hirdet, s már nem a hatalmi ágak mechanikus rendszerére épít, hanem az individuális-szubkulturális kisközösségekre. A neokonzervatív társadalomfelfogás már nem a rendi jellegű államot védi, nem a konzervált egyenlőtlenséget menti, s nem a (liberális értékhangsúllyal felfogott) „Társadalmat” dicsőíti, hanem az állam korlátozásának, szerepe minimalizálásának és a parlamentáris-participációs jogok szabad gyakorlásának programját hirdeti. Nem alkut követel a fennálló hatalomtól, hanem konstitúciót vár el tőle; nem kiegyezésre törekszik, hanem beleszólási jogokat sürget, éppúgy, ahogy a liberálisok szokták volt.

A konzervatív és a liberális értékrendek egymáshoz közeledése megmutatkozik abban is, hogy kölcsönösen kínálnak föl egymásnak gondolkodási alternatívákat, felváltva befolyásolják azokat, akik a társadalmi problémákat megnevezni hivatottak, s a hatalomra nyomást gyakorló csoportokat is közös érdekek nevében befolyásolják. Minthogy pedig századunkban egyre több kritika és ellenérzés fogalmazódik meg a modern racionalista, individualista és hedonista civilizációval szemben, egyre inkább leépül a hagyományt

dogmatikusan, mereven, „régiként és reakciósként” lebecsülő felfogások hatása. Ugyanakkor pedig fokozatosan nő az archaikus értékek, a közösségi, a kisebbségi attitűdök becsülete, rangja, fontossága. A hagyomány mindig is igényelte az értékek és a normák megjelenítését, mindig kifejezte az értékekhez ragaszkodás fontosságát - a sikerképesnek látszani akaró politikai hatalom ezért önmaga elfogadtatása, legitimálása kedvéért is el kell fogadja a társadalmi élettevékenységek kölcsönösségét, az állami vagy a monopolisztikus túlerő korlátozását. A modern hatalomnak meg kell „ígérnie” a társadalmi fejlődés jóléti és pszichés garanciáit, biztosítania kell a személyiség fejlődését, szavatolnia kell a nyelvi és a kulturális pluralizmus térnyerését.

Amikor a Max Weber által leírt „szokásszerű cselekvés” gyakorlatát Habermas továbbgondolta az *életvilág és a kommunikatív cselekvés* teóriájában, ezzel fölívta a figyelmet arra, hogy a tradíciók útja a társadalmi megegyezésre orientált cselekvésmódok felé vezet. A huszadik századi nagy társadalomelméletek osztoznak ebben a véleményben, s a mindennapi politikai-társadalmi gyakorlat is ezt látszik igazolni. A hatalom kezét egyezségekkel, új társadalmi szerződésekkel megkötni az alternatív politikai mozgalmak egyik fő célja lett. S azok a társadalmak, amelyeket hol „konfliktusosnak”, hol „boldogtalannak” vagy épp „totálisnak” neveznek, kénytelenek föláldozni a hatalom erejével megteremtett „szimbolikus univerzumot”, s kénytelenek új integrációs megoldások irányába elmozdulni.

A századunk közepe táján bekövetkezett nagy, egyetemes méretű identitás-megrendülés nyomában egyre karakteresebben jelentkeznek a *regionális, lokális, etnikai vagy kisebbségi renaissance* jelei. Látható, hogy a konzervativizmus értéktartósító irányából a totális államon át a szocialisztikus rendszerek felé mozog a modern társadalmak java része. A modern társadalmakban a felülről végrehajtott „konzervatív forradalom” eredményezett változást, s tette „nemzeti feladattá” a Permanens reform igényét. A konzervatív állam már nem abszolutisztikus (mint a 19. századiak voltak), hanem „liberális” megoldások helyett az „alkotmányos gyakorlat” félreérthetetlen jeleit mutatja, megteremti az államtól elvárt biztonságot és a polgár biztonságigényét is, korlátozza saját abszolutizmusát és hagyja ellenőrizni az állam elidegenült beavatkozási módszereit.

Úgy vélem, a világfolyamattól szabadulni mi sem tudhatunk. Ugyanerre a konszenzusos útra tért rá a kelet-európai kisállamok többsége (nem mentesen a hatalmi manipulációktól, az örökölt mizériáktól). A mi eddigi utunk nem a liberalizmus → politikai demokrácia → szocializmus folyamatában vezetett napjaink válságaihoz, hanem a szociáldarwinizmus → voluntarizmus → totális állam nyomvonalain. A kelet-európai zsákutcás történelem ezt a kerülő utat nyögi ma is, immáron avval a modernizációs nekigyürközéssel, amely a radikalizálódás helyett a társadalmi harmóniát veszi célba.

Látnivaló, hogy a konstitucionális engedmények és a hatalommegosztás nélkül nem tartható meg a stabilitás ezekben az országokban. Ha az állam nem tud biztosítékokat adni az érdekképviselőknek, ha nem tud autonómiát garantálni a helyi és civiltársadalmi törekvéseknek, ha nem képes fórumot biztosítani a lakóhelyi-települési akaratok érvényesítésének, s ha nem képes türelemmel fogadni az etnikai regionális identitások jelentkezését, akkor a hatalmi centrum és a társadalmi alrendszerek között végzetes (vagy végletes) szakadás jön létre, s a társadalom a hatalom ellen áll föl, a régi duália szellemében.

A nyolcvanas évek végén a pártállami szerkezetben látványosan elszakadt a társadalom és hatalom összekötő szála.

Ez az összekötő szál azonban még megvan valahol. A társadalom és a hatalom találkozhat az értékonzervatív hagyománytudatban, amely az állampolgári öntudat, a civil mentalitás rejtett szférájában egy tisztázott viszony formáját kaphatja. Ezt a tisztázott viszonyt azonban meg kell teremteni, a hovatartozás és az összetartozás szálait újra meg kell erősíteni.

A konzervativizmus Keleten és Nyugaton egyaránt a legitim hatalom kereséseit jelenti. A legitim hatalomba ékelődés, a politikába való beleszólás nem csupán polgári tradíció. Ez a magatartás csábította rendi-korporatív-nacionalista kiegyezésre a reformokban nyilvánosság elé lépő magyar konzervatívokat. Ők még a nemzetkép és a haladás-fogalom igazságát érdektörekvéseik sikerességében mérték. Nemesség-pártiságuk és historizáló nemzetkoncepciójuk a politikai nemzeten belüli kultúrnemzet kiteljesedésének ideológiáját rejtette. Ennek örve alatt a liberálisoknál is határozottabban vették számba azt az államképletet, amely a nemzetiségekkel kibékül, a lokális érdekeket és szerves értékeket elfogadja. Nem véletlenül jegyzi meg 1938-ban a konzervatív Szekfü Gyula, hogy száz év liberális eszméi megvalósíthatatlanok maradtak. A mai polgári öntudat ehhez még hozzáteheti a maga félszáz évét, s fontolóra veheti, hogy az állam elhatárolásának, vagy épp a „közjóra” hivatkozó abszolutizmusnak még mi mindenben hiányos a társadalmi ellenőrzése, s a kormányzati munka mi mindenben marad el a kívánatostól...

Napjainkban a polgári paternalizmustól megfosztott kormányzási technika ismét annyi rossz terhet és fölösleges nyűgöt rak a polgárok vállára, hogy az már nehezíti a közjó megvalósulását. Ezt már nem lehet az egypártrendszer uralmi elveinek érvényesüléseként értelmezni. Mindez már az önérdekké, hivatali mechanizmussá vagy szorgos etatizmussá keményedett gyakorlat következménye. S a társadalmi konfliktusok vagy a nemzetfelfogás területén ugyanazzal a válasszal találkozunk, mint a száz évvel ezelőtti konzervatívoknál: a „haladás”, az előbbrelépés mint polgáriásodási folyamat, szükségképpen ellentétbe kerül a gazdaság felfogás, az értékrendszer és az érdekérvényesítés meglévő irányzataival. A politikai döntések évtizedek óta a munkásmozgalmi hagyományhoz, ehhez a mesterségesen nagyra növesztett doktrínához kellett alkalmazkodjanak minden ideológiai területen - s ez a mozgalmi korlátoltság nem szolgálta a „korszerűsítés” céljait, sem pedig a társadalom szellemi modernizációját.

A mérsékelt-konzervatív proletáreszmény, s a vele párhuzamosan kiépült munkásmozgalmi-teoretikus hagyomány nem az integrálható és kooperációra képes magyar társadalmat tekintette partnerének, hanem azt a negyedik rendet, amely „*a múltat végképp eltörölni*” szándékozott. A marxista társadalomfelfogás csakis a gazdasági szerepkört tekintette meghatározó momentumnak, a gazdaság- és munkásfelfogás alanyának. Ez a hamis tudat nem valami angolszász fejlődésképletet követett, hanem egy hierarchikusan építkező társadalom magatartás- és termelésmodelljét, annak is leginkább a porosz és orosz variánsát, amely az ember szuverén lehetőségeit és jövőképeinek esélyeit is aszerint méri, milyen társadalmi-statisztikai tömeget reprezentál.

„Államiság és konzervativizmus egyet jelent” - vallotta *Somló Bódog*, s igaza lehet, hisz a 19. századi társadalomfelfogás, amely liberális irányból konzervatívba csúszott el, s onnan definiálta az államiság lényegét, a nemzetiségek, illetve a „nemzetalattiak” és a „nemzetellenesek” másképp gondolkodóinak táborát ugyanolyan illegális és nemzetromboló teremtményeknek tekintette (ahogyan egy évszázaddal később a pártállami „demokratizmusba” sem nagyon fért bele az etnikai közösségek szuverén önmeghatározása). A bolsevik államszervezési modell esetében csupán a nemzeti burzsoázia szerepkörét vette át az „új osztály”, a hagyomány személyiségcentrikus alapelveit helyettesítette a politikai elit nomenklatúrája, s a zsinóros-mentés nemzeti öntudat, meg a szűkkeblű „magyarkodó” millenáris ethosz helyébe került az osztályinternacionalizmus.

A huszadik században - miközben a világfolyamat az etnikai és regionális szuverenitás megteremtése lett - a kudarcos sorsú politikai Kelet-Európában tovább folyt a szerves közösségek tudatos fölmozsolása, a regionális sajátosságok mesterséges elmaszátolása. A pártállamban mindvégig megvolt az „alkotmányos” hivatkozási alap, amelynek szellemében az elnyomott, politikai perifériára szorított nemzetiségek liberális megtűrése helyett a hatalom monopolisztikus uralmi gyakorlatot vezethet be. Megvolt a mindenkori ürügy a monarchikus

biztonság-igény kinyilvánítására, sőt a pártállam stabilitás-igénye sokkalta nagyobb volt, mint a monarchiáé! Megvolt az állam intervenciós jogainak eszmei bázisa, legitimitása, s ennek belenyugvó társadalmi tudomásulvétele is. Megerősödött tehát a politikai konzervativizmus legrosszabb hagyományából mindaz, ami a kisebbségi-etnikai szférák elködösítésére alkalmas. Megvalósult a polgári öngazgatásnak és a lakosi (állampolgári) szuverenitásnak olyan centralizált rendbe illesztése, amelyben „szocialista nemzetközösség” részeként nincs joga és hivatkozási alapja senkinek kisebbségi többletjogokat kívánni. Sőt a centralizált igazgatási rend a politikai felelősséghiányt is garantálta, a szervezettség ellen sem volt megfelelő módszer a szuverén állampolgár védelmére, kisebbségi öntudatának gyámolítására. A helyzet bonyolultabb volt, mint száz éve: a politikai intézményrendszer alkotmányosan is deklarált „vezető ereje”, a párt maga is a kisebbség diktatúrája („többségi demokráciaként” reprezentálva) lehetetlenné tette más kisebbségek számára, hogy kisebbségi elnyomottságukról beszéljenek. A konszolidáció látszatait produkáló politikai masinéria oly módon különült el a valós társadalmi problémáktól, s olyan módon tudta szimulálni a gazdaság és a politikai érdekek „modern” rendszerének működését, hogy az uralkodó pártelit független maradhatott az alapvető társadalmi különbségek okozta bonyodalmaktól, a nemzeti tudat állapotától, a munka- és erkölcsfelfogástól, a jövőképek biztató vagy reménytelen jellegétől és a kisebbségek kérdésétől is.

A politikai eszmék hazai története az utóbbi másfél században telis-tele van a reformok jelszavával és ígéretével. A reformgondolkodás és a reformlét kudarcos históriájában alapvető fontossága van a konzervatív gondolkodás hagyományának. Pozitív és negatív értelmében egyaránt. A tradicionális értékeket és gyökereket kereső szemléletmód - szemben a múlt „végeképp eltörlésének” fontosságát hangsúlyozó ideológiával - nem mellőzheti a liberális nekibuzdulások mellett a konzervatív szellemi örökség jóféle értékeinek tekintetbe vételét. Ezért a mai magyar társadalom „kibontakozási” alternatívái közé sorolom a kulturális tradíciókat, az etnikai öntudat még megmaradt értékeit és az ezekből építhető távlatos elképzeléseket. A helyi társadalmakban, kulturális és etnikai identitásokban (rejtve) megmaradt hagyományok politikai színtérre kerülése, artikulálódása és legitimálódása nélkül nehéz lenne komolyan venni olyan társadalmi kiegyezést, amely akár konstitucionálisan, akár parlamentárisan, akár korporatív vagy közvetlen képviseleti úton keresne válságmegoldást.

Az etnoszféra (legkonvencionálisabban vett) megjelenítődése nélkül csupán a hazai konzervativizmus ragacos tévedéseinek és a nemzeti liberalizmus legszélsőségesebb kilengéseinek világába juthatunk. Olyan *kelet-európai kisállami nyomorúsághoz*, mely újfent késői felismerésekkel, „*a valahol utat veszítettünk*” belátásával már végeképp zsákutcába vezetne. Pedig a konzervatív ideológia és a nép konzervatív karaktere a Duna-táji történeti folyamatok változataiban számos tanulságot kínálnak okulásul. S hogy permanens távlatvesztésünk és térvesztésünk jövőbeli eseményeit megelőzhessük, érdemes lenne talán elgondolkodni azon is, lehetséges-e a mai politikai modernizációnkban, e mániásan keresett új ideológián annyival túllépni, hogy beláthassuk az etnoszféra „alternatív mozgalom” formájában rejlő esélyeit. Történeti és társadalmi, szociológiai és kulturális alapjaink már megvannak. Csupán az esélyek belátására, megértésére és önelemző hajlandóságunk erősítésére kellene magunkat elszánnunk, s komolyan vennünk a huszadik század etnikai reneszánszának értelmét, amely módot adhat a kelet- és közép-európai népek éledésére.

A regionalizálás esélye minálunk

Az ország mai térképén többféle régiót különböztet meg a gazdaság- és társadalomföldrajz, a néprajz, a történetírás és szépirodalom. Szabadunk első harmadában már meglehetősen nehéz lehetett etnikai térképet készíteni, s ma talán még lehetetlenebb. Az elmúlt százszázötven esztendő alatt bekövetkezett népcseré és népkeveredés nagyobb

volumenű volt, mint a megelőző ezredévben. Az iparosítás, az erőltetett modernizálódás és a válságfolyamatok berobbanása máris szinte lehetetlenné tette egybefüggő etnikai terek megnevezését. Miként a falusi és a városi közösségeket elmosták a század „hómogenizáló viharai, elmosták az etnikumok sajátosságait, szimbólumait, s velük együtt önbecsülésük lehetőségét is jórészt.

Persze nem tudhatjuk ma még pontosan, mit is jelent az etnikai szférák körülhatárolhatatlansága, milyen politikai, társadalomtörténeti jelentősége van ennek. De vélhetjük, sejthetjük, hogy ha a világ nagy részét elérte már, elér bennünket is az *etnikai renaissance*. Meggyőződésem, hogy más a látszat, a statisztika, az emberföldrajz, és megint más a hovatarozás, az identitás felfogása erről a kérdéstről. Hittel hiszem, hogy nem örökre töröltetett el az etnikus tudat, hanem csupán lehúzódt a mélybe, az emberi lélek, az emlékek, a szokások az élő (pontosabban a túlélő) hagyomány világába. S abba az értékonzervatív hagyománytudatba szigetelődött el az etnikus identitás, amelyről eddig csupán lekezelően beszéltek olyanok, akik a társadalom rétegződését csakis a munkajelleg-csoportok, osztályok szerint tudták megrajzolni. Az etnikus létfelfogás pedig nem osztályokban, hanem *táj és lélek* sajátos dimenziói között lakik.

A politikai (sőt olykor a társadalomelméleti) megközelítések egy része évszázadok óta hierarchikus különbséget tett nemzetek és kultúrák, régiók és identitások értéke között. Nagy kérdés ma is, van-e politikai, földrajzi, nyelvi vagy kulturális értelemben vett Közép-Európa, s hol vannak ennek határai? Van-e még lokálisan érvényes latin és égei kultúra, s mely régiók sorolhatók hozzá? Van-e még „balkániség” a szó 19. századi értelmében? S elhatárolható-e regionálisan vagy nemzeti szempontból a magaskultúra, a népi kultúra, a tudomány vagy a jogszabályok rendszere?

Valaha léteztek elkülöníthető kultúrák, nemzeti karakterjegyek, jellegzetesen lokális értékrendek vagy szokásrendszerek. Létezett a „barbároktól” elhatárolt Közép-Európa, létezett pesti-bécsi-pozsonyi-prágai zsidó kultúra, volt bécsi-berlini-brünni-weimari német kultúra, és így tovább. Minden nemzet és minden kultúrkör saját stílusa szerint működött, s különbséget tett a „mi” (az értékesek) és az „ők” (kevésbé értékesek) között. Minden nemzetnek megvolt a kijelölt országútja, amely „a barátokhoz” vezetett. S a régió az imperializmus és a rasszizmus útján ennek ellenére is fölmozsolódott, szétesett, történelemmé vált. Megmaradtak viszont a tartományi, a városi, a tájegységi különbségek. Megmaradtak a vélt (vagy valódi) hierarchiák is, amelyek igazából nem a vér, a fajiság, az antropológiai sajátosságok különbségei, hanem az eltérő helyzet, a saját történelem, a gazdasági és emberi-kulturális fejlődés következményei. A másságok a létfeltételek, a vállalt és a bevallott történelem, a szerepek, a sztereotípiák és az eszmék mindennapi históriájában jelennek meg most is. S azoknak a kisebbségi kulturális közösségeknek, amelyek meg akarnak maradni annak, amik, kénytelen-kelletlen vállalniuk kell ezt a másságot, otthonosan kell érezniük magukat a más másságok között.

A megmaradt közösségi vagy etnikai kultúra úgy élhet tovább, ha nem kényszerül idegen, ráerőltetett minták szerint működni, ha nem kell egyedeinek kettős szereptudattal élnie, ha mint közösség nem kisebbségében érzi magát meghatározottnak, hanem az identitás erejével, a *viselkedés és a sajátosság méltóságával* egészítheti ki az „autentikus lét” lehetőségeit. Az állandó fenyegetettség, a lappangó vagy a nyílt erőszak a sajátos sors és saját kultúra fölmozsolódásával fenyeget. Ám az identitás érzésében s az identitást kifejező közösségi megnyilvánulásokban, etnikus szimbólumokban, viselkedés- vagy gondolkodás-modellekben nem annyira az egzisztenciális meghatározottság, az elnyomás veszélyes. Ez ugyanis megerősítheti a közösségi kóhéziót, létrehívhatja a kölcsönös szolidaritást, összehangolhatja a kisebbségi intézmények működését, a közösségek kölcsönkapcsolatát is. A veszélyesebb és rosszabb inkább a szellemi és lelki természetű kisebbségiség.

Csonka kultúra és etnikai szereptudatot kifejező intézményrendszer nélkül a privát körre, a családra, baráti vagy munkahelyi környezetre marad az etnicitás megerősítésének feladata. Ám ha ezek sem hordozhatnak etnikus jegyeket, végveszélybe kerül az etnosz, belenyugvó vagy öntudatlan reménytelenség lehet úrrá rajta, elbizonytalanodhat az autonómia igénye is, rátörhet a hamis azonosság vállalásának vágya, a menekülés, a fölötte álló hatalmak elfogadása, a jellegtelenedés, a fölordódás-asszimilálódás és az elgyökértelenedés vállalása is

A felbomlóban lévő politikai Kelet-Európa népei az állandó fenyegetettség és elnyomatás során ezeket a stációkat javarészt végigjárták. Csaknem minden közép-kelet-európai nép tele van megfélemledett, hátrafelé néző, perspektívátlan és rezignált emberekkel. Holott akkor erős egy állam, ha népcsoportjai és társadalmi közösségei öntörvényűen erősek: egységeitől szilárd a politikai struktúra. Ideigóráig lehet erős hatalom színeiben tetszelegnie az erőszakosan asszimiláló politikai uralomnak, lehet elnyomnia a kulturális közösségeket, lehet nehezítenie a hagyományokat megőrző társadalmi szerepek érvényesülését, s lehet a mikrokommunikáció színterein is beavatkozni a szuverén entitások működésébe. De az etnikumpolitika az etnikai tagoltságot meghatározó külső körülményként csupán a psziché határáig képes eljutni. Az etnoevolúció pedig dinamikus, és főként a társadalom osztályrétegződésénél stabilabb, rejtettebb folyamat, amelyet nem oly egyszerű a társadalmi és döntéshozatali egyenlőtlenség fönntartásával kulturális hátrányba szorítani.

Az etnikumok társadalmi adjusztálása és az etnikai csoportok „becsatornázása” pusztán voluntarizmus. *Aki asszimilál, egyúttal konfliktusokat is életre hív vele kudarcokat is vállal.* Kétségtelen, hogy a társadalom rendi szerkezetének fölbomlása, az új központosított polgári államok kialakulása (s az egész *államnemzeti eszmerészség*) sokat változtathat a társadalom etnikai tagoltságán. Karöltve a család, a családi gazdaság szerepének csökkentésével, a tulajdonfosztással és a társadalmi mobilitás össznépi méretűvé növelésével ugyancsak sokféle etnikai közeg varázstalanítását, sőt pusztulását is elő lehet idézni. De az elgyökértelenedett etnikai csoportok vagy tömegek hosszú ideig képtelenek lesznek másutt gyökeret eresztetni - aminek viszonylag sok hátránya van. Végül is azonban a lakóhelyükről és identitásukból száműzött etnikumok látens formában őrzik meg etnikus énjüket és kulturálisan kisebbségiként, marginalitásban is erősebbek, tűrőképesebbek maradhatnak, mint a velük szemben álló asszimiláló szándékok. Épp ezért lesz várhatóan mozgalommá, az alternatív önszervezés akut formájává az etnoregionalizmus, s talál majd magának kibontakozási formát a mai erőltetett modernizáció körülményei közt is.

A regionális konfliktusok valójában történelmi konfliktusok a világ minden táján. Az államnacionalizmusok is ugyanilyen fejlődéstermékek, fele-feleúton a polgárság és a rabszolgotartás felé. Az államoknak azonban konszenzusra kell törekedniük az etnikumokkal, ha nem akarnak a rendszerkonfliktusig jutni. Márpedig a nemzeti kizárólagosságra törekvés lényegében faji alapú elkülönítés, azzal a céllal, hogy nemzetileg homogén állam jöjjön létre. Ilyen pedig a világ államainak történetében igazi ritkaság lenne ma mára, A társadalom regionális tagoltsága és politikai értéktradíciója viszont készen van. Élnünk kellene vele!

Fölhasznált irodalom

- Abrahams, R.D.-Kalcik, S. 1983. *Folklór és kulturális pluralizmus*. In: Niedermüller P. szerk. *Folklór-társadalom-művészet* 14. 74-81.
- Alexandrescu, Sorin 1985. *A román paradoxon*. Magyar Füzetek 16. Paris, 74-83.
- Arato, Andrew 1987. *Civil társadalom, társadalomelmélet és államszociálizmus* (Századvég, 3. sz. 46-52.)
- Ágh Attila 1989. *Az önszabályozó társadalom. A civil társadalom Nyugat- és Kelet-Európában*. Kossuth K. 374
- Ágh Attila 1990. *A századvég gyermekei* KJK, 188
- Artyunov, Sz. A. 1987. *Szokás, ritus, hagyomány*. In: Hofer T.-Niedermüller P. szerk. *Hagyományéshagyományalkotás*. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 104-108.
- Baka András 1985. *A magyar nemzetállamiság teoretikusai* (Grünwald Béla, Beksics Gusztáv, Concha Gyöző). Állam és Jogtudomány, 2. sz. 327-357.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- Bibó István 1986. *Válogatott tanulmányai I-III. kötet*
- Bibó István 1979. *Az önrendelkezési elv mint a nacionalizmus ösztönzője*. Párizsi Magyar Füzetek 4. 162-198.
- Bourdieu, Pierre 1985. *Az identitás és a reprezentáció. A régi fogalmának értelmezéséhez* Szociológiai Figyelő, 1. sz. 7-22.
- Bouthoul, Gaston 1966. *Las mentalités* P.U.F., Párizs, 128
- Bromlej, J.V. 1983. *Etnikai folyamatok a mai Szovjetunióban*. Világosság, 8-9. sz. 537-539.
- Bruszt László 1988. *A centralizáció csapdája és a politikai rendszer reformalternatívái* Medvetánc 1. sz.
- Dayries, J.-J. Dayries, M. 1978. *La régionalisation*. Parizs. 128
- Dénes Iván Zoltán 1988. *Az önrendelkezés érvényessége*. 351
- Faragó Béla 1986. *Nyugati liberális szemmel*. Magyar Füzetek Könyvei 10. Páris, 287
- Farber, Maurice L. 1973. *A nemzeti karakter problémájának módszertani elemzése*. In: Szociálpszichológia, 406-418.
- Gaunt, David 1984. *Történelem és antropológia*. Világtörténet, 4. sz. 3-16.
- Gellner, Ernst 1983. *Nations and Nationalism*. London.
- George, Pierre 1984. *Geopolitique des minorités*. Paris. 128
- A. Gergely András 1988. *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*. 93
- A. Gergely András 1988. *Egy civiltársadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva*. Valóság, 5. sz. 98-107.
- A. Gergely András 1989. *Etnikum-hagyomány-civiltársadalom*. Tér és Társadalom, 1. sz. 17-29.
- Glazer Nathan 1983. *Ethnic Dilemmas 1964-1982*. Cambridge - London, 358
- Gombár Csaba 1983. *Újjászületik a geopolitika fogalma?* Világosság, 8-9. sz. 561-568.
- Gombár Csaba 1986. *Demokratikus rendezőelvek* In: *Anarchizmus és rendezőelvek A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 5-29.
- Gombár Csaba 1989. *Borítékolt politika*. 210
- Hagyomány és hagyományalkotás* 1987. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer T. Niedermüller P., 198
- Hanák Péter 1988. *A kert és a Műhely*. Gondolat K. 302
- Hankiss Elemér 1985. *Nemzetvallás*. In: Kovács Ákos szerk. *Monumentumok az első világháborúból*. 36-48.
- Hankiss Elemér 1989. *Kelet-európai alternatívák*. KJK. 407
- Hannerz, Ulf 1988. *Elmélet az antropológiában: Szép-e a kicsi?* In: *Nemzeti kultúrák antropológiai metszetben*. 101-106.
- Hobsbawm, Eric 1983. *A társadalomtörténetől a társadalom történetéig*. In: *Történelem és szociológia*. 32. 56-72.
- Hobsbawm, Eric 1987. *Tömeges hagyomány-termelés. Európa 1870-1914*. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. 127-197.
- Hobsbawm, Eric 1990. *Közép-Európa, politika és kultúra*. Társadalmi Szemle, 78-82.
- Hofer Tamás 1984. *Történeti antropológia. Konferencia-bevezető. Antropológiai Írások* 8-10. sz. 7.-19.
- Hoppál Mihály 1986. *Etnikus tudat és kisebbség*. In: *A II Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségekutató Konferencia előadásai* 2. köt. 446-461.
- Horowitz, Donald L. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Univ. of California Press, Berkeley. 697
- Inkeles, Alex 1983. *Exploring individual modernity*. Columbia Univ. Press, 376
- Jászi Oszkár 1983. *A Habsburg-monarchia felbomlása*. 598
- Jászi Oszkár 1986. *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Válogatás. 316
- Jászi Oszkár 1912, 1988. *A Monarchia jövője*.
- Jászi Oszkár 1989. *Magyar kálvária-magyar föltámadás. Magyar Hírlap Könyvek* 254
- Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. 1988. Medvetánc Könyvek. 343
- Jeszzenszky Géza 1988. *Magyarság és asszimiláció*. ef-Lapok, 6-7-8. sz. 51-54
- Joó Rudolf 1983. *Az etnikai konfliktusok okai és jellemzői*. Külpolitika, 4. sz. 73-85.
- Joó Rudolf 1984. *Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány összefüggése*. Társadalomkutatás, 2. sz.
- Joó Rudolf 1984. *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Kossuth, 283
- Joó Rudolf 1988. *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. 229
- Joó Rudolf 1988. *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. ef-lapok, 4-5. sz. 56-66.
- Kontler László 1987. *A konzervativizmus útján (Anglia XVII. század)* Medvetánc, 3-4. sz. 19-56.
- Körösényi András 1989. *Liberális vagy konzervatív korszakváltás*. 195
- Lafont, Robert 1967. *La révolution régionaliste*. Paris, 128
- Löfgren, Orvar 1988. *Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről*. In: *Nemzeti kultúrák...* 145-179.
- Mannheim, Karl 1984. *A konzervatív gondolkodás*. Filozófiai Figyelő, 2. sz.
- Markajan, Edvard Sz. 1987. *A kulturális hagyományok elméleti kulcskérdései* In: *Hagyomány és hagyományalkotás...* 67-103
- Masaryk, T. G. 1935. *A nemzetiségi kérdés* Bratislava, 213
- Molnár Miklós 1989. *La démocratie se leve à l'Est*. Paris-Genève. 352
- Nemzeti kultúrák antropológiai metszetben*. 1988. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer T., Niedermüller P. 263

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 4.sz. (1990. december)

- Niedermüller Péter 1981. *Folklorizmus és társadalomkritika* In: *Folklor-társadalom-művészet* 9. 61-67.
- Nyíri J. Kristóf 1986. *Európa szélén* 249
- Nyíri J. Kristóf 1988. *A hagyomány filozófiájához* Világosság, 8-9. sz. 551-555.
- Róheim Géza 1988. *A modern nemzetek*. Kultúra és közösség, 4. sz. 76-93.
- Schlett István 1990. *Az optimizmus dicsérete*.
- Scruton, Roger 1987. *Mi a konzervativizmus?* Magyar Filozófiai Szemle, 5-6. sz. 1034-1066.
- Sfez, Lucien 1988. *La symbolique politique*. Paris, 128.
- Shils, Edward 1987. *A hagyomány*. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. 15-66..
- Szabó Márton 1985. *Dicsőség, fegyelem, öntudat*. In: Böhm A. szerk. *Munka gazdaság - társadalom* 185-205.
- Szabó Miklós 1982. *Mi a kozmopolitizmus?* Mozgó Világ, 9. sz. 121-128.
- Szabó Miklós 1988. *Történelmi nemzet-etnikus tudat*. Világosság, 8-9. sz. 582-589.
- Szabó Miklós 1989. *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Medvetánc Könyvek. 311
- Századvég különszám 1989. *Kell-e nekünk Közép-Európa? Tanulmányok*. Héttorony, 223
- Szlovákiai jelentés. A magyar kisebbség állapotáról*. Magyar Füzetek Könyvei 4. Paris, 125
- Szücs Jenő 1974, 1984. *Nemzet és történelem*. Gondolat K. 670
- Szücs Jenő 1982. *A középkori Magyarország népei* II. rész. História, 4. sz. 5-7.
- Szücs Jenő 1983. *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető, 137
- Thoreau, Henry David 1990. *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Európa Könyvkiadó, 157
- Török Árpád 1943. *Univerzalizmus vagy regionalizmus*. Magyar Szemle, 5. sz. 232-237.
- Történelmi antropológia*. 1984. Szerk. Hofer T. 366